

В І Д Г У К

офіційного опонента, доктора педагогічних наук,
професора ЗЕЛЕНСЬКОЇ ЛЮБОВІ ІВАНІВНИ,
на дисертаційне дослідження ВІШНІКІНОЇ ЛЮБОВІ ПЕТРІВНИ
«МЕТОДИЧНА СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ З ГЕОГРАФІЇ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ»,
представленого на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
зі спеціальності – 13.00.02 “теорія та методика навчання (географія)”

Актуальність обраної теми. Робота Вішнікіної Л.П. присвячена складній і актуальній темі – формуванню предметної компетентності з географії в учнів основної школи. Хоча проблема формування компетентностей розробляється досить давно, але наявні дослідження майже не торкалися відбору та відструктуруванню складових предметної компетентності з географії. Це пов'язано, перш за все, з тим, що викладання географії орієнтувалось на традиційні знання та діяльність охоплених навчанням школярів. На сьогодні ситуація суттєво змінилася: виникла велика потреба у формуванні людини як головного ресурсу країни. Вже стало фактом соціального життя те, що випускник школи перебуває у середовищі, в якому потрібні системні знання з географічної картини світу, які необхідні для прийняття самостійних рішень у різноманітних суспільно- та природничо-географічних сферах буття. Проте методичні основи формування предметної компетентності з географії в умовах системного використання наукових досягнень визначені недостатньо. Тому робота Вішнікіної Л.П. є актуальною як у науковому, так і у методичному аспектах. Актуальність теми дисертаційного дослідження підтверджується і тісним зв'язком з науково-дослідною роботою відділу навчання географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України за темою «Науково-методичні засади формування і реалізації оновленого змісту географічної освіти в основній школі» (державний реєстраційний номер 0112U000397). Тему дисертації узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 28.05.2013 р.). У роботі чітко вибудовується категоріальний апарат дослідження: об'єкт, предмет, гіпотеза, мета, завдання, методика, концепція,

компетентності та ін. Джерельна база дисертаційного дослідження налічує 602 найменування на 64 стор., що свідчить про ретельну роботу автора з визначення стану розробки проблеми. Підкреслимо, що основна частина літератури (понад 70%) видана в останні 20 років. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність і новизна підтверджуються конкретним змістом та результатами педагогічного експерименту.

Зазначене цілком підтверджує значущість, актуальність і вагомість для сьогодення теми дисертаційного дослідження, яке є авторською презентацією теоретико-методологічних та технологічних засад навчання географії в загальноосвітніх закладах України.

Робота складається зі вступу, п'яти розділів й висновків, 24 додатків, що розміщені на 141 стор. Повний обсяг дисертації 630 стор., з них 397 сторінок основного тексту, 21 рисунок, 44 таблиці.

Розглянемо кожну складову дисертаційної роботи.

Автором досить обґрунтовані важливість і актуальність проблеми через систему завдань, які презентуються у вступі. Позитивним є те, що протягом викладення тексту постійно відчувається прагнення Л.П.Вішнікіної вирішити завдання шляхом теоретичного обґрунтування та прикладного розроблення методики формування предметної компетентності з географії в учнів основної школи. Глибокий критичний аналіз філософської, психологічної, педагогічної літератури дозволив Л.П.Вішнікіній чітко визначити гіпотезу, наукове обґрунтування свого дослідження. Структура роботи логічна і заперечень не викликає. Виклад тексту дисертації послідовний, твердження переконливі й науково обґрунтовані. У кінці кожного розділу зроблено конкретні висновки, що логічно впливають із змісту викладеного матеріалу. При з'ясуванні піднятих у дисертації проблем використані сучасні методи дослідження, зокрема, такі високопродуктивні, як інтерпретаційно-теоретичні (системно-структурний аналіз, синтез, порівняння, історичний, зіставлення, метод класифікації, узагальнення), емпіричні (анкетування, педагогічний експеримент та ін.) прогностичні, статистичні. Зупинимось на конкретних результатах дослідження Вішнікіної Любові Петрівни більш детально.

У першому розділі «Теоретико-методичні основи формування географічних компетентностей учнів у системі шкільної географічної освіти» Вішнікіна Л.П. ретельно аналізує перехід освіти європейських держав та України на компетентнісні засади. Автор підкреслює, що формування предметних компетентностей з географії, сприяє трансформації мотивів з навчальних у професійні та соціальні. Відповідно до предмету дослідження основна увага приділяється теоретико-методичним засадам формування і реалізації предметно-географічних компетентностей учнів. Вішнікіна Л.П. доводить, що шкільна географічна освіта має великі резерви, які можуть бути значно посилені і використані при формуванні предметних компетентностей, а діяльність школярів переорієнтована з виконавської на ініціативно-творчу.

Аналіз вітчизняних та зарубіжних досліджень, наведений у роботі, дозволяє авторові зробити висновок, що при цілеспрямованому використанні географічного змісту, при поєднанні та інтеграції традиційних і новітніх методик можна забезпечити суттєве, ефективне засвоєння знань з географії та формування предметних компетентностей. З цим висновком можна цілком погодитись і саме він зумовлює доцільність даного дослідження.

Особлива увага в роботі приділена проблемі тенденцій в трансформації методики формування предметних компетентностей з географії. Можна погодитись з точкою зору автора, що важливим аспектом обґрунтування відбору методик формування предметних компетентностей з географії є залучення надбань філософії, педагогіки, психології, соціології, культурології, що в сучасних соціально-економічних та політичних реаліях важливо, оскільки надає людині можливість виконувати істотні ролі у соціумі.

У другому розділі «Психодидактичні засади компетентнісного навчання географії» розглядаються особливості впливу когнітивних процесів (відчуття, увага, пам'ять, мислення, уява та ін.), а також мотивації навчання географії на формування предметних географічних компетентностей. Вішнікіна Л.П. слушно вказує на те, що застосування компетентнісного підходу суттєво відрізняється від запрограмованих формальних вимог до традиційного навчання географії, бо забезпечує значно вищий рівень свободи у навчанні, і підкреслює відповідність певних груп предметних компетенцій з географії відповідним видам навчальної діяльності.

Важлива, на наш погляд, є спроба дисертантки розглянути у третьому розділі «Методична система формування предметної географічної компетентності учнів» методичні засади навчальних технологій в географії. Отримані у ході дослідження дані та значний власний педагогічний досвід дозволили автору виділити та уявити у вигляді графічної моделі методичну систему формування предметної географічної компетентності учнів (рис 1 автореферату або рис.3.1 дисертації). Важливим аспектом є визначення компонентів авторської методичної системи, а саме: концептуального, змістового, процесуального, контрольо-корегувального. Виходячи із завдань дослідження, Вішнікіна Л.П. вважає, що реалізація моделі формування предметної компетентності з географії здійснювалася за допомогою системи різних форм навчально-пізнавальної діяльності учнів з географії (рис.2, с.15 автореферату).

Автором уперше обґрунтовані методологічні засади дослідження процесу формування предметної компетентності, що дало можливість розкрити сутність досліджуваного феномену як цілісного педагогічного процесу, під час якого відбувається навчання, виховання, розвиток і соціалізація майбутнього громадянина України, здатного до цивілізованої взаємодії з природою. Методична система, що пропонується авторкою, є відкритою, на яку впливають зовнішні чинники.

У четвертому розділі «Компетентнісно-формувальні уроки географії» висвітлено особливості різновидів компетентнісно-формувальних уроків географії, наведені структурні компоненти традиційних і нетрадиційних уроків, авторкою аргументується позитивний вплив таких уроків на процес накопичення досвіду творчої діяльності учнів, посилення і збагачування емоційно-ціннісного ставлення до довкілля тощо. Про обізнаність дисертантки у структурі та місці сучасного навчального процесу у загальноосвітніх навчальних закладах свідчать приклади методичних прийомів та навчальних завдань, авторські підручники та програми, де послідовно та повною мірою відображені всі аспекти творчого використання компетентнісного підходу в шкільній географічній освіті.

Не можна стверджувати, що досі питання реалізації компетентнісного підходу для підготовки школярів на уроках географії не піднімалися у попередніх дослідженнях, однак саме конкретної розробки механізмів впровадження до шкільної географічної освіти поки що не створено. В дисертації, що рецензується,

ми саме й бачимо один з ефективних варіантів функціонування моделі формування предметної компетентності в учнів у процесі навчання географії.

Розділ 5 «Визначення рівня сформованості предметної географічної компетентності учнів», присвячений організації педагогічного дослідження, яке проводилось в 2009-2017рр. Експериментальну базу становили освітні заклади Полтавської, Дніпропетровської та Київської областей України, у формувальному експерименті брали участь понад 973 учня 6-8 класів основної школи, які навчалися за оновленою програмою та 31 учитель географії. Звертає на себе увагу побудова дослідної методики, достатня репрезентативність вибірки, різноманітність застосованих діагностичних методик, які корегують і доповнюють одна одну, охоплення ними усіх сторін процесу формування предметної компетентності з географії у загальноосвітніх навчальних закладах, що забезпечує об'єктивність у системі оцінювання навчальних досягнень. Відмітимо акцент автора на аналізі результативного складника навчання, Автор дослідження наголошує на запровадженні компетентнісно-орієнтованих стандартних і нетрадиційних завдань. Причому автор пропонує ознаки (5 найменувань) таких нетрадиційних завдань і використовує їх під час педагогічного експерименту як дидактичний інструмент. Вдало автором показаний перебіг педагогічного експерименту в табличній формі (табл.6, стор. 18 автореферату).

Повнота викладу наукових положень в опублікованих працях. Апробація висновків і результатів дисертаційного дослідження була здійснена шляхом їх публікацій в 54 наукових працях, з яких 5 статей у наукових періодичних виданнях інших держав, що включені до міжнародних наукометричних баз, фахових виданнях України (15 найменувань), 1 монографія, 3 підручники, 1 програма, словник, 8 навчальних посібників з географії з грифом МОН України, виступів на наукових зібраннях різного рівня, використання у безпосередній педагогічній діяльності автора. Відзначимо наукову ерудицію здобувача в педагогічній сфері, логічність, послідовність та обґрунтованість висновків у дисертації.

Тема кандидатської дисертації Вішнікіної Л.П. «Навчальні моделі як засіб організації пізнавальної діяльності школярів у процесі вивчення фізичної географії»

(2009 р.) не торкалась безпосередньо питань формування компетентностей з географії, її результати не повторюються в даному дослідженні.

Оформлення дисертації відповідає вимогам щодо такого виду робіт в Україні, а автореферат дисертації відповідає текстові рукопису й висвітлює його головні положення та результати.

Таким чином, дисертаційне дослідження Вішнікіної Л.П., безумовно, має науково-теоретичну новизну та практичне значення. Гіпотеза дослідження підтверджена, висновки обґрунтовані та відбивають зміст роботи.

Разом з тим дисертаційна робота не позбавлена певних недоліків.

1. Не можна не відзначити той факт, що робота переобтяжена загальнотеоретичними міркуваннями різних авторів. Це стосується, перш за все, підрозділів 1.1, 1.2, 2.1, 2.2., які виявилися суто теоретичними: автор розкриває теоретичні положення щодо компетентнісного підходу, його застосування до навчання школярів географії, сутності навчальної діяльності як складної педагогічної системи, презентацією загальновідомої моделі географічних компетентностей учнів (рис.1.1). Щодо авторських думок в контексті предмету дослідження, то їх, на жаль, бракує.

2. Вважаємо за необхідне зупинитися на елементах змістового компоненту предметної географічної компетентності учнів (табл.1.1, стор.58 дисертації). Відмітимо, що авторка серед теоретичних географічних знань перелічує географічні закономірності, гіпотези й теорії, але не згадує закони (закон географічної зональності, наприклад). Хоча в 3 розділі (табл.4, стор.4 автореферату) автор називає тричі закони як складові текстового компоненту компетентнісно-спрямованого підручника з географії. Ми повністю погоджуємось з авторкою, яка надає велике значення методичній системі формування предметної компетентності з географії, але змістова складова шкільної географії, на наш погляд, виконує головну роль. На жаль, в дослідженні не відчувається головної ролі географічних знань в формуванні предметної компетентності з географії. Й тому прикро, що у підручнику для 6 класу «Географія», в авторський колектив якого входить Л.П.Вішнікіна, проникли наукові помилки. Так на стор.98 підручника (§ 18) надруковано, що «найбільшу товщину (земної кори) на території нашої країни

зафіксовано у Дніпропетровській області, поблизу міста Павлограда. Тут вона набагато перевищує позначку 100 км». У охоплених навчанням дітей виникає питання, чому таке зростання товщини саме у Павлограді, якщо на попередній сторінці наголошується, що в межах гір потужність земної кори 70-80 км., а в межах рівнини 30-45 км.

3. Загальне зауваження стосується Додатків, яких забагато, тем більш окремі з них є частинами науково-методичних джерел, на які є посилання (Додаток Ж, И). Було б зрозумілим, якщо до таких копій було б додані авторські доповнення, вони, на жаль, відсутні. Наприклад, Додаток Е (стор.490) «Систематизація географічних карт» є фрагментом монографії Л.П.Вішнікіної, з якою метою наведена така традиційна інформація? Тем більш, вона могла би бути доповнена електронними картами, які вже давно стали традиційними в використанні вчителями та учнями. Додаток Г (Приклад орієнтовного календарно-тематичного планування шкільного курсу), Додаток З «Опис інтерактивних форм...», Додаток П «Методика планування географічної екскурсії» носять суто реферативний характер.

4. Викликає сумнів трактування автором поняття творчої діяльності учнів з географії. Так, у Додатку В (табл. В3, стор.481) автор як приклад творчої діяльності учнів з географії наводить «проведення навчальних експериментів з визначенням властивостей мінералів і гірських порід», «розв'язання задач на визначення зміни температури гірських порід з глибиною» та ін. Не зрозуміло, чому цю традиційну практичну діяльність учнів на уроках географії автор вважає творчою. Творчість – діяльність учня, спрямована на створення якісно нових, нестандартних, нетривіальних, оригінальних рішень, але на стор. 482 того ж додатку читаємо приклад творчої задачі - «розв'язання задач на визначення абсолютної і відносної висоти та проектування їх» (що мається на увазі – проектування?).

5. Прикро, але змістовна, вагома робота не позбавлена й технічних помилок, має недоліки в оформленні таблиць, формул, є друкарські помилки.

Зроблені зауваження, хоча і знижують загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження, але не заважають сформулювати наступний узагальнюючий висновок. Дисертаційне дослідження «Методична система формування предметної компетентності з географії в учнів основної школи» цілком

відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів...» чинного порядку, а його автор, ВШНІКІНА ЛЮБОВ ПЕТРІВНА, заслуговує присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика навчання (географія).

Офіційний опонент, доктор педагогічних наук зі спеціальності – 13.00.02 “Теорія та методика навчання (географія), професор, зав. кафедри фізичної та економічної географії Дніпровського національного університету імені. Олеся Гончара

Л.І.Зеленська

Вчений секретар

Т.В. Коуакін